

DOI: 10.22034/mral.2024.2009796.1506

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۲۶

تاریخ ارسال: ۱۴۰۲/۰۶/۰۲

شرط تمامیت متن قرارداد در چارچوب پروژه‌های عمرانی و قراردادهای پیمان‌کاری دولتی با تأکید بر شرایط عمومی پیمان

رسول سلیمانی^۱

محمود حبیبی^۲

علی زارع^۳

چکیده

به موجب شرط تمامیت متن قرارداد، مفاد متن قرارداد شامل تمام توافق‌های دو طرف است و به استثنای مواردی که قرارداد ساکت است و هیچ حکمی ندارد، طرفین نمی‌توانند به شروط ضمنی متعارض با شروط قراردادی و توافق‌های قبلی استناد کنند. بنابراین، کارکرد و فایده شرط تمامیت متن قرارداد به مثابه یک «فراشرط»، تنظیم و حل تعارض میان شروط کتبی و نهایی مندرج در متن قرارداد است.

این پژوهش در پاسخ به این پرسش که «مناسبات میان شرط تمامیت متن قرارداد با شرایط عمومی پیمان (اعم از موافقت‌نامه، شرایط عمومی و شرایط خصوصی پیمان) چیست؟» مناسبات میان «شرط تمامیت متن قرارداد» با دستورالعمل‌های موضوع آیین‌نامه استانداردهای اجرایی، طرح‌های عمرانی «مصوب ۳۰ تیرماه ۱۳۵۲ هیئت وزیران» را که ناظر به قراردادهای همسان، شامل موافقت‌نامه، شرایط عمومی و شرایط خصوصی پیمان و دسته‌بندی آن‌ها در قالب سه گروه لازم‌الاجرا (گروه اول)، در مواردی عادی (گروه دوم) و ارشادی (گروه سوم) است، بررسی می‌کند.

بهره‌گیری از شرط موصوف در هر یک از قراردادهای موضوع دستورالعمل‌های گروه اول، دوم یا

۱. دانشجوی دکترای تخصصی رشته حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، soleimanyrasool@gmail.com

۲. استادیار، گروه حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، نویسنده مسئول، Dr.habibi99@yahoo.com

۳. استادیار، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، alizare@gmail.com

سوم، لوازم و اقتضائات خاص خود را دارد. در حالی که درج این شرط در پیمان‌های گروه اول منحصراً در اختیار سازمان برنامه و بودجه است، در گروه دوم طرفین در حدود قابل قبولی که در دستورات عمل‌های مربوط آمده است، اختیار درج آن را در مفاد قرارداد خود دارند و در گروه سوم نیز بدون هیچ‌گونه محدودیتی می‌توانند این شرط را در قراردادهای بگنجانند.

واژگان کلیدی: شرط تمامیت متن قرارداد، پروژه‌های عمرانی، قراردادهای پیمان‌کاری دولتی، شرایط عمومی پیمان.

مقدمه

هر قرارداد به طور معمول، حاصل مذاکرات، مکاتبات و اظهارات گاه مفصل متعارض با متن نوشته و نهایی قرارداد است و ممکن است هر یک از طرفین هنگام بروز اختلاف درصدد استناد به آن‌ها برآید که این امر می‌تواند مشکل ایجاد کند. برای جلوگیری از بروز این گونه مشکلات، در نمونه قراردادهای تجاری، شرطی با عنوان «تمامیت متن قرارداد» گنجانده می‌شود. به موجب این شرط، قرارداد شامل تمام توافق‌های دو طرف است و به این ترتیب، به استثنای مواردی که قرارداد ساکت است (که در این صورت، بحث تعارض منتفی است)، مواردی هم چون شروط خارج از قرارداد، شروط ضمنی (شامل شروط ضمنی بنایی و عرفی) و توافق‌های قبلی متعارض با متن نوشته و نهایی از قلمرو قرارداد خارج می‌شوند. این شرط که راجع به اعتبار شروط گوناگون قراردادی است، در سال‌های اخیر، در ضمن قراردادهای مختلف از سوی طرفین پذیرفته می‌شود. دلیل اصلی این امر نیز ایجاد شفافیت و جزمیت در تعهدات ناشی از قرارداد و محدودسازی مراجع حل و فصل اختلاف در تغییر محدوده تعهدات با توسل به ابزارهای تفسیری در قراردادهاست.

اکنون این پرسش مطرح می‌شود که مناسبات میان شرط تمامیت متن قرارداد با شرایط عمومی پیمان چیست؟ برای بررسی مناسبات میان شرط تمامیت متن قرارداد با شرایط عمومی پیمان باید در وهله نخست در نظر داشت که در شرایط عمومی فعلی (نشریه ۴۳۱۱)، شرط تمامیت متن قرارداد وجود ندارد. چون بدون اصلاح شرایط عمومی پیمان توسط سازمان برنامه و بودجه و ابلاغ ویرایش اصلاح شده به دستگاه‌های اجرایی، در قراردادهای نوع اول (گروه لازم‌الاجرا) اساساً اضافه کردن هیچ نوع شرط جدید به شرایط عمومی پیمان ممکن نیست، بدون چنین اصلاحیه‌ای اساساً بحث شرط تمامیت متن قرارداد موضوعیت ندارد.

البته در قراردادهای گروه دوم و سوم می‌توان امکان افزودن شرط تمامیت متن قرارداد به شرایط اختصاصی (شرایط خصوصی) را تصور کرد. در این صورت، شرط تمامیت متن قرارداد تعیین می‌کند که مفاد قرارداد حاوی چه شروط و احکامی است و کدام شروط و احکام (مثلاً توافق‌های شفاهی و مذاکرات) خارج از قراردادند. برای نمونه، اگر در جریان مذاکرات، طرفین توافق کرده باشند که مرجع حل و فصل اختلافات، دادگاه‌های دادگستری باشد، اما در متن نهایی و کتبی قرارداد، شرط داوری

درج شده باشد (که آشکارا در تعارض با توافق قبلی در طول مذاکرات است)، به حکم شرط تمامیت متن قرارداد، مرجع حل اختلاف، داوری است، نه دادگاه‌های دادگستری.

پژوهش حاضر که با روش توصیفی و تحلیلی و با ابزار کتاب‌خانه‌ای گردآوری و تألیف شده، درصدد آن است که با بررسی حالت‌های مختلف، مناسبات میان شرط تمامیت متن قرارداد با شرایط عمومی پیمان را تبیین کند. تحلیل شرط تمامیت متن قرارداد به شکلی که صورت‌بندی شد، موضوعی کاملاً بدیع است و بدون پیشینه پژوهشی. البته برخی پژوهش‌ها درباره شرط تمامیت متن قرارداد انجام شده است. در مقاله جلال سلطان‌احمدی با عنوان «شرط انحصار متن کتبی قرارداد در حقوق انگلیس، ایران، اصول قراردادهای اروپا و اصول قراردادهای بازرگانی بین‌المللی» که در سال ۱۳۹۵ به چاپ رسیده، از نظر نویسنده، به موجب شرط انحصار یا تمامیت متن کتبی قرارداد که به ویژه در قراردادهای تجاری، جزء مواد ثابت و شروط استاندارد شده، حقوق و تعهدات طرف‌ها به متن کتبی قرارداد منحصر و محدود است؛ زیرا قرارداد، مستقل از مذاکرات پیشین و روابط قبلی است. پس هر چه مورد گفت‌وگو و مذاکره طرف‌ها قرار گیرد، اما در متن کتبی قرارداد وارد نشود، از آن خارج است. به این ترتیب، مذاکرات، روابط و توافق‌های پیش از قرارداد که در متن کتبی وارد نشده‌اند، بخشی از مفاد قرارداد تلقی نمی‌شوند.

محمود حبیبی در کتاب «تفسیر قراردادهای تجاری بین‌المللی» از عبارت «Merger clause» به عنوان «شرط ادغام» یاد می‌کند و آن را شرط «تأویل متن»، «ابتنا بر اصالت متن» یا «تمامیت متن قرارداد» می‌داند. آن‌گاه ضمن مقایسه این شرط در مقررات اصول اروپایی با اصول مؤسسه بیان می‌دارد که آن چه نوعاً در مواد مربوط در دو سند یادشده بر آن‌ها تأکید و تصریح شده، این است که اظهارات و توافق‌های پیشین طرفین نمی‌تواند در تعارض با متن قرارداد قرار گیرد، آن را تکمیل کند یا بخشی از قرارداد محسوب شود. فرضیه اصلی پژوهش هم این است که هر چند شرط ادغام، اعتبار خود را از اصل حاکمیت اراده می‌گیرد، موارد و استثنائات متعددی وجود دارد که در قرارداد منعقدشده حاوی شرط ادغام، ناگزیر به مراجعه به اظهارات و مذاکرات شفاهی گذشته هستیم.

در پژوهش پیش رو، ابتدا و در گفتار نخست، ضمن بررسی مفهوم و فایده شرط تمامیت متن قرارداد، آن را با قاعده منع استناد به دلیل شفاهی مقایسه می‌کنیم و سپس از ایرادهای واردشده به آن

سخن می‌گوییم. در گفتار دوم، به تحلیل این شرط در حقوق ایران خواهیم پرداخت. بدین منظور، در بندهای نخست و دوم این گفتار، از سابقه شرط در فقه و قوانین ایران سخن خواهیم گفت و در بند سوم، شرط موصوف را در پروژه‌های عمرانی و قراردادهای پیمان‌کاری دولتی و شرایط عمومی پیمان بررسی می‌کنیم. در نهایت، آثار شرط تمامیت متن قرارداد را در چارچوب ماده ۷ آیین‌نامه استانداردهای اجرایی طرح‌های عمرانی «مصوب ۳۰ تیرماه ۱۳۵۲ هیئت وزیران» تحلیل خواهیم کرد.

گفتار اول. مفهوم و فایده شرط تمامیت متن قرارداد و مقایسه آن با قاعده منع استناد به دلیل شفاهی و ایرادهای وارد به این شرط

بند اول. مفهوم شرط تمامیت متن قرارداد

رابطه قراردادی بر اظهارات، انتظارات، پیش‌بینی‌ها، عرف و عادت، اعمال و رفتار طرف‌های قرارداد مبتنی است. تنها برخی از این موارد جزء تعهدات قراردادی قلمداد می‌شوند. به منظور جلوگیری از بی‌ثباتی و ایجاد اطمینان نسبت به آن چه توافق شده است، طرف‌های قرارداد، آن را مکتوب می‌کنند. در قراردادهای مکتوب، شرطی اضافه می‌شود با عنوان «شرط ادغام» یا «تمامیت متن کتبی قرارداد». دیگر نام‌های این شرط عبارتند از: شرط مرجر (Merger)، شرط قرارداد کامل، شرط انحصار متن کتبی قرارداد، شرط یک‌پارچگی قرارداد، شرط بی‌اعتباری اظهارات غیر کتبی، شرط تأویل متن، شرط ابتنا بر اصالت متن (Integrity of the Instrument، Merger clause، Zipper clause)، در فرهنگ‌نامه black law در تعریف این شرط بیان شده است: «این شرط، ادعای طرف‌های قرارداد را مبنی بر این‌که قرارداد مکتوب، تمام مقصود آن‌ها را دربر نمی‌گیرد یا این قرارداد با توافق‌های پیشین (مذاکرات پیش‌قراردادی) منطبق نیست، مانع می‌شود». ^۱ بر اساس شرط ادغام یا تمامیت متن کتبی قرارداد که به طور خاص در قراردادهای تجاری اهمیت دارد، تمامی حقوق و تعهدات طرف‌ها به متن کتبی قرارداد منعقدشده محدود می‌شود و در واقع، به قرارداد به صورت یک واحد مستقل از مذاکرات پیشین و روابط قبلی توجه صورت می‌گیرد.

این شرط از حقوق کامن‌لا وارد اسناد بین‌المللی شده است و امروزه به صورت شروط استاندارد

1. Black's law Dictionary.

(Standard Terms) در قراردادها درج می‌شود. آن قسمت از مذاکرات و گفت‌وگوهای مقدماتی طرف‌های قرارداد که در متن کتبی وارد نشده باشد، از قرارداد خارج است و بخشی از مفاد قرارداد تلقی نمی‌شود. رابطه شرط ادغام با این مقدمات، مذاکرات، توافقات احتمالی و دیگر منابع قراردادی خارج از متن مکتوب و نقش آن در تعیین مفاد قرارداد و هم‌چنین تکمیل و تفسیر آن، از موضوعات اساسی به شمار می‌رود. در اهمیت درج این شرط در قراردادهای تجاری همین بس که در مهم‌ترین اسناد بین‌المللی از این شرط یاد شده است. مثلاً در اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی در اصل (۲،۱۷) به این شرط اشاره شده است: «یک قرارداد کتبی متضمن عبارتی با این معنا را که «قرارداد مذکور کاملاً حاوی شرط مورد نظر طرفین است»، نمی‌شود با دلایلی از جمله اظهارات یا توافقات قبلی طرفین در تعارض قرار داد یا این‌که کامل کرد، هر چند این اظهارات یا توافقات می‌توانند در تفسیر قرارداد استفاده شوند».^۱ اصول اروپایی حقوق قراردادهای در اصل (۲:۱۰۵) هم به این شرط اشاره می‌کند. هم‌چنین در قانون متحدالشکل تجاری آمریکا با اصلاح صورت‌گرفته در سال ۲۰۰۳ در ماده (۲،۲۲) به این شرط اشاره شده است. در کتاب‌های مختلفی که به صورت مستقل، الگوهای خاص قراردادهای را بررسی کرده‌اند، به شرط تمامیت متن قرارداد به عنوان یکی از موضوعات خاص یا محورهای فرعی اشاره گردیده است. برای مثال، ایسنبرگ در بخش پانزدهم کتاب «اصول مبنایی حقوق قراردادهای» (۲۰۱۸)، شرط ادغام را به تفصیل بررسی کرده است.^۲ دی‌ماتئو و همکاران نیز در کتاب «حقوق بیع بین‌الملل» (۲۰۲۱) به شرط ادغام در ذیل مباحث تفسیر قرارداد توجه کرده‌اند، هر چند تمرکز نویسندگان در این کتاب بر قراردادهای بیع بین‌المللی کالا است.^۳

بنا بر آن چه گذشت، می‌توان گفت شرط تمامیت متن قرارداد، شرطی است درباره شروط و مفاد قرارداد؛ یعنی شرط تمامیت متن قرارداد تعیین می‌کند که کدام یک از شروط مصرح یا ضمنی داخل در قصد طرفین و در نتیجه، در زمره شروط قراردادی هستند و کدام یک، خارج از اراده واقعی طرفین و در نتیجه، خارج از قراردادهای آنها است. به این ترتیب، شرط تمامیت متن قرارداد هم‌چون یک حکم

1. *Principles of international commercial contract*, Rome: unidroit press, 1994.

2. Eisenberg, Melvin, *A foundational principles of contract law*, oxford: university press, 2018.

3. DiMatteo, Larry A., Andre Janssen, Ulrich Magnus, Reiner Schulze, *International Sales Law: A Handbook*, London: Zed Books, 2021.

یا اصل حاکم بر تمامیت و خود قرارداد است؛ اصلی که تعیین می‌کند کدام یک از شروط قراردادی (اعم از شروط صریح یا ضمنی) در هر قرارداد، معتبرند و کدام یک، بی‌اعتبارند و در نتیجه، هنگام بروز اختلاف قابل استناد نیستند.

بند دوم. فایده شرط تمامیت متن قرارداد

فایده شرط تمامیت متن قرارداد آن است که طرف‌ها را به تنظیم قراردادی جامع تشویق می‌کند که در صورت نبودن شرط انحصار، چنین انگیزه‌ای در کار نیست. برحسب موارد، آن‌جا که از طرف‌ها انتظار متعارف نمی‌رود که همه حقوق و تعهدات را در قرارداد درج کنند، شرط انحصار باید به صورت انعطاف‌پذیری تفسیر شود. مسلماً در حقوق ایران نیز همانند حقوق انگلیس، برخی از موارد حکمی و آمره، خارج از اراده طرفین است و شرط انحصار، مانع اعمال دلایل خارج از متن کتبی بر قرارداد نیست. این موارد عبارتند از: اهلیت طرف‌های قرارداد، ماهیت، صحت، نفوذ و اعتبار قرارداد و به‌طور کلی، ادعای فقدان اعتبار قرارداد. برای نمونه، اگر در یک قرارداد حاوی شرط ادغام، احدی از طرفین، مدعی بطلان شود، مثلاً مدعی فقدان اهلیت یکی از طرفین قرارداد یا مدعی فقدان عوض (Consideration) گردد، احراز این موارد با هر دلیلی صورت می‌پذیرد، چه متن قرارداد، چه خارج از آن و در نتیجه، از موضوع بحث خارجند. بنابراین، در مورد بی‌اعتباری کامل قرارداد، امکان ارائه دلیل برای اثبات تدلیس (misrepresentation) و تقلب و موارد مشابه وجود دارد. این موارد و استثنائات ناشی از قواعد آمره است.^۱ در ایران نیز همانند حقوق انگلیس، حمایت‌های خاص از حقوق مصرف‌کنندگان در قوانین از جمله در ماده ۱۸ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان ۱۳۸۸ یا ماده ۴۶ قانون تجارت الکترونیکی ۱۳۸۲، از قبیل حق انصراف در معاملات از راه دور برای مصرف‌کننده و بطلان شروط غیرمنصفانه، از قواعد آمره است و شرط انحصار کتبی قرارداد نمی‌تواند موجب تجاوز به این حقوق شود.

۱. ایزانلو، محسن و مینا چراغی، «شرط ادغام و اعتبار آن در فقه و حقوق ایران»، نشریه حقوق ملل، ۱۳۹۹، شماره ۳۸.

بند سوم. مقایسه شرط تمامیت متن قرارداد با قاعده منع استناد به دلیل شفاهی

اهمیت توجه به درج شرط ادغام در قراردادها زمانی روشن خواهد شد که این شرط را با قاعده منع استناد به دلیل شفاهی^۱ یا شرط ممنوعیت اصلاح شفاهی قرارداد^۲ مقایسه کنیم که شبیه آن است. قاعده منع استناد به دلیل شفاهی یکی از قواعد شکلی است. به موجب این قاعده، مفاد قرارداد مبین تمام توافق‌های اطراف قرارداد است و دلیل دیگری برای ایجاد تغییر در سند مکتوب قرارداد، به نحوی که در تعارض با آن باشد، پذیرفته نخواهد شد. البته این قاعده صرفاً یک فرض حقوقی است و خلاف آن قابل اثبات است. به عبارت دیگر، قاعده حقوقی صرفاً یک قاعده شکلی و فرض حقوقی جهت اثبات است و برای طرفین قرارداد، در صورت وجود دلیل، این امکان وجود دارد که خلاف این فرض را ثابت کنند. اگر اختلاف میان طرفین قرارداد در محاکم حادث گردد، محاکم به ظاهر سند توجه می‌کنند. چنانچه سند قرارداد از نظر عرفی کامل باشد، قاعده منع استناد به دلیل شفاهی جاری می‌شود و ادعای شفاهی متعارض با آن مسموع نیست، مگر این‌که طرف مقابل با ارائه دلیل خلاف آن را اثبات کند. این در حالی است که در شرط ادغام، خلاف مفاد قرارداد قابل اثبات نیست و با ادله شفاهی نمی‌توان خلاف قرارداد را ثابت کرد، حتی اگر ادله شفاهی وجود داشته باشد؛ یعنی در شرط ادغام، اثبات وجود مذاکرات و توافق‌های قبلی مؤثر نیست و چیزی را عوض نمی‌کند. در نتیجه، با قرار دادن شرط ادغام، میان موارد مورد توافق با مفاد قرارداد تفاوت قائل می‌شوند؛ به این معنا که آن‌چه از ناحیه طرفین قابلیت الزام آور بودن را دارد، صرفاً مفاد قرارداد است و توافق‌های متعارض قبلی که در قرارداد نیامده است، اولاً الزام آور نیستند. ثانیاً قابلیت اثبات ندارند. با درج شرط ادغام در قرارداد، همه توافق‌ها و اظهارات پیشین را بی اعتبار می‌کنند و مجال اثبات آن از مدعی گرفته می‌شود. در مباحث حقوق تعهدات و قراردادها آموخته‌ایم که سند قرارداد چون بر توافق و تراضی دلالت می‌کند، دارای اعتبار است، ولی با درج شرط ادغام، مفهوم سند قرارداد، متفاوت خواهد شد؛ چون در فرض درج شرط ادغام، این، خود قرارداد است که اصالت دارد و موارد دیگر را نمی‌توان به قرارداد اضافه کرد، حتی اگر تراضی و توافق بر آن احراز و اثبات گردد.

1. Parol evidence rule

2. No oral modification

گفتیم یکی از شروطی که به شرط ادغام شباهت دارد، شرط ممنوعیت اصلاح شفاهی قرارداد است. این شرط بیان می‌کند که هر گونه اصلاح قراردادی بایستی همراه با شکل نوشتاری باشد. این شرط بر اساس اصل آزادی قراردادها پذیرفته شده است و معمولاً با شرط ادغام در قراردادها ظاهر می‌شود تا به نحو دیگری از نفوذ تعدیل شفاهی قرارداد هنگام اجرای آن جلوگیری کند.

برای این که این شرط در ضمن یک قرارداد بتواند مؤثر واقع شود و قاضی را در رسیدن به اختلاف حادث شده از ادله شفاهی خارج از متن قرارداد بی‌نیاز سازد، ضرورت دارد که قرارداد کامل باشد. منظور از کامل بودن قرارداد این است که قرارداد، حاوی همه شروط اساسی و حقوق و تعهدات مرتبط با قرارداد باشد. در حقوق داخلی، نبود سنت قراردادنویسی و کامل نبودن مفاد قراردادها از این نظر که حاوی همه حقوق و تعهدات طرفین قراردادی باشد، باعث می‌شود از تأثیر شرط ادغام کاسته شود، به نحوی که اگر واقعیت‌های توافق طرفین به طور کامل در قرارداد درج نشود، این امر، انگیزه‌ای خواهد بود که برای احراز واقع به ادله خارجی و شفاهی نیز مراجعه شود، هر چند شرط ادغام در قرارداد درج شده باشد. برای مثال، اگر تصور شود که طرفین در متن کتبی قرارداد خود، هیچ چیز جز شرط ادغام ننویسند، قاعدتاً این قرارداد، هیچ نقطه روشنی برای رسیدگی قاضی یا داور ایجاد نمی‌کند و مقام رسیدگی‌کننده به ناچار بایستی شرح تعهدات را از زبان طرفین یا شاهد تعریف شده بشنود. بنابراین، در هر قرارداد، بسته به نوع و ماهیت آن بایستی در متن قرارداد راجع به حقوق و تعهدات طرفین تعیین تکلیف شود، مثل: مشخصات طرفین، موضوع قرارداد، بهای کالا یا خدمات، مدت قرارداد، نحوه اجرای تعهدات ناشی از قرارداد، روش پرداخت، موارد فسخ یا انفساخ، موارد عدم مسئولیت، شیوه حل و فصل اختلافات ناشی از قرارداد، قانون حاکم بر قرارداد، مشخصات دقیق مبیع و کالا یا خدمات از نظر ماهیت و اوصاف و اطلاعات کامل از نحوه اجرای قرارداد و تبیین مفاهیم موجود در قرارداد به نحوی که از هر گونه برداشت یا تفسیر متفاوت جلوگیری شود.

بند چهارم. ایرادهای وارد به شرط تمامیت متن قرارداد

برخی صاحب نظران، وجود شرط ادغام را زیر سؤال برده‌اند. آن‌ها درباره اعتبار شرط ادغام ایراد وارد کرده‌اند که این شرط به موجب ماده ۲۳۲ قانون مدنی، شرطی بی‌فایده و باطل است؛ چون طرفین با تهیه متن مکتوب نهایی دقیقاً به دنبال هدفی هستند که از شرط ادغام حاصل می‌شود.

هم‌چنین درباره بی‌نفع بودن شرط ادغام بر این باورند که قرارداد مکتوب نهایی، اراده متأخر طرفین است و هر آن‌چه متعارض با متن مکتوب، پیش از آن، مورد تراضی قرار گرفته است، با انعقاد متن مکتوب نهایی قرارداد که بیانگر آخرین اراده آن‌هاست، بی‌اثر خواهد شد. به این ترتیب، معتقدند دیگر نیازی به شرط ادغام نیست؛ زیرا اساساً کارکرد این شرط، ممانعت از وارد شدن توافق‌های قبلی حاصل از مذاکرات یا شروط بنایی و اظهاراتی است که در تعارض با متن مکتوب و نهایی پیش از عقد قرارداد بین طرفین قرار می‌گیرد.

گفتار دوم. تحلیل شرط تمامیت متن قرارداد در حقوق ایران

در قوانین ایران، تصریحی در خصوص شرط تمامیت متن قرارداد وجود ندارد و وضعیت آن را در حقوق ایران باید با تحلیل فقهی و حقوقی مشخص کرد که در ادامه بررسی می‌شود.

بند اول. تحلیل فقهی شرط تمامیت متن قرارداد

بسیاری از فقها بر این باورند که مهم‌ترین عامل به وجود آورنده قرارداد، تراضی است و آن‌چه موضوعیت دارد، بیان اراده واقعی و قصد باطنی متعاملین است که می‌تواند به هر طریق از جمله با هر لفظ یا فعل بیان شود. البته اعلام تراضی در بعضی موارد استثنایی در فقه از طریق فعل قابل تحقق نیست. اعمال حقوقی که در آن، تراضی طرفین از طریق فعل برداشت می‌شود، به این دلیل در فقه معتبر است که نشان‌دهنده قصد باطنی طرفین بر تراضی است. مباحثی مانند شروط بنایی، تبانی، اختلاف در اعتبار یا عدم اعتبار این شروط، نزدیک‌ترین عناوین فقهی است که با شرط ادغام یافت می‌شود.

مذاکرات پیش از انعقاد عقد گاه حاوی تعهداتی است که بین طرفین از آن سخن به میان می‌آید، بی‌آن‌که در متن عقد ذکر شود و مبنای قصد طرفین قرار گیرد. این تعهدات را در فقه، شرط بنایی نامیده‌اند.^۱ پس هر گاه در عقد بر مبنای گفت‌وگوهای مقدماتی قبل از انشا، شرطی، مبنای توافق قرار گیرد، آن را در اصطلاح، شرط بنایی یا شرط تبانی می‌نامند.^۲

۱. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، حقوق تعهدات، تهران: گنج دانش، ۱۳۶۹، ص ۱۹۹.

۲. کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادها (جلد ۳)، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳، ص ۱۱۶.

در فقه، اختلاف نظر در اعتبار شرط تبانی بسیار است و بیش‌تر فقها آن را فاقد نیروی الزام‌آور می‌دانند. برای مثال، به نظر میرزای نایینی، چنان‌چه طرفین بخواهند قصدشان در عقد مؤثر باشد، باید آن را در عقد بیاورند؛ زیرا توافق قبلی و قصد درونی به تنهایی کفایت نمی‌کند. صاحب‌عناوین نیز لزوم شرط را منوط به درج در متن عقد می‌دانند. از نظر اینان، شرط در صورتی لزوم پیدا می‌کند که در متن عقد ذکر شود و قصد درونی به تنهایی نمی‌تواند معامله را مقید سازد. فرض بر عدم است و برای اعتبار شروط بنایی نیز شرط باید در قالب عقد و در متن آن ذکر شود. بجنوردی، قائل به وجود هرگونه شرط تابع اراده و قصد طرفین در مرحله ثبوت است. در مرحله اثبات، این‌که طرفین، قصد معامله با قید یا شرطی خاص داشته‌اند، به ارائه دلیل هنگام اعلام اراده و استعمال الفاظ نیاز دارد؛ زیرا با اطلاق عقد، فرض بر این است که عقد بدون قید و شرط تحقق یافته است. با این حال، بعضی از فقها^۱ به ارتباط شرط با عقد توجه دارند. به باور آنان، رضایت طرفین موجب لزوم شرط می‌شود و زمان نمی‌تواند ملاک شناسایی لزوم شرط قرار بگیرد. ذکر نشدن در عقد لزوماً نشان‌دهنده نبود قصد مشترک نیست.^۲ محقق اصفهانی (متوفی ۱۳۶۱ ه.ق)، حاشیه‌نویس مکاسب پس از تحلیل معنای شرط، شرط تبانی را الزام‌آور دانسته است و از آن به عنوان یک امر بدیهی یاد می‌کند.^۳ فقهای متأخر از لفظ‌گرایی جدا شده‌اند و با توجه به قصد و نیت انشا در معاملات، استفاده از هر روش متعارف را برای اعلام اراده جهت انعقاد عقد مؤثر می‌دانند. از نظر اینان، در تحقق اعمال حقوقی، شیوه اعلام اراده به جهت حکایت از قصد موجب اعتبار خواهد بود.^۴

راحت‌تر بودن اثبات اراده ظاهری نسبت به اراده باطنی، دلیل اصلی بحث اعتبار شروط بنایی در فقه است؛ زیرا صراحت ابراز اراده موجب می‌شود تا شروط بنایی و هر آن‌چه خارج از سند نهایی قرارداد باشد، داخل در تراضی محسوب نگردد و این اراده صریح به طریق اولی، واجد اعتبار خواهد

۱. هرمزی، خیرالله، «اراده ظاهری و اراده باطنی و نقش آن در تفسیر قرارداد»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی، دانشگاه تهران، ۱۳۷۶، ص ۶۷.

۲. کاتوزیان، پیشین، ص ۱۱۹.

۳. همان، ص ۱۱۷.

۴. اصفهانی، محمدحسین، حاشیه‌المکاسب (جلد ۵)، بی‌تا؛ بی‌نا، ۱۳۹۶ ه.ق، ص ۱۷۱.

۵. محقق داماد، سیدمصطفی و همکاران، حقوق قراردادها در فقه امامیه (جلد ۱)، تهران: سمت، ۱۳۹۱، ص ۲۷۰.

بود. پس برای اعتبار نداشتن آن، آوردن دلیل لزوم پیدا می‌کند. در مورد شرط ادغام، مسئله اثبات مطرح نیست، حال آن‌که در فقه، اعتبار شروط بنایی در مرحله اثبات محل بحث است. به بیان دیگر، شرط ادغام وقتی به طور صریح بیان می‌شود که هر آن چه غیر از سند نهایی، بی اعتبار است، به دلیل حاکمیت اراده و محوریت تراضی بر الزام‌آوری شروط و تعهدات، ماهیتاً شرط ادغام از اعتبار برخوردار خواهد بود.

سابقه‌ای از طرح دقیق شرط انحصار کتبی قرارداد در منابع معتبر فقهی مطالعه شده مشاهده نمی‌شود. با این همه، از بحث‌های فقهی مرتبط می‌توان نتیجه گرفت که در فقه، عرف و عادت و اراده ضمنی در تفسیر و تکمیل قرارداد که شروط بنایی جزئی از آن است، از اهمیت بسیار برخوردار است و در زمره مباحث کاربردی در باب اعتبار اظهارات پیش از قرارداد به شمار می‌رود. در فقه، شرط بنایی یا تبانی به تعهدات ضمن مذاکرات پیش از عقد که در متن عقد ذکر نشده است، اطلاق می‌شود^۱ و باید پذیرفت که اعتبار آن در فقه، محل اختلاف است. مشهور فقها چنین شرطی را الزام‌آور نمی‌دانند و حتی بر آن ادعای اجماع کرده‌اند.^۲ اصل بر عدم شمول شروط تبانی است، مگر خلاف آن ثابت شود. از طرفی، با وجود پذیرش اصل حاکمیت اراده طرفین از جمله بر محدوده و قلمرو شرط انحصار کتبی در فقه، تمایل روزافزون به پذیرش اعتبار و لزوم شروط تبانی در میان فقهای معاصر دیده می‌شود.^۳

در حقوق ایران، شرط ضمنی و بنایی (تبانی) به عنوان بخشی از قرارداد به رسمیت شناخته شده است و حقوق دانان با وحدت ملاک از مواد ۱۱۱۳ و ۱۱۲۸ قانون مدنی، مفاد بنایی را معتبر دانسته‌اند.^۴ به نظر یکی از استادان حقوق، مفاد ضمنی قرارداد شامل حکم عقل، بدهت (که شروط تبانی، یکی از موارد آن شناخته شده است)، قانون و عرف قراردادی می‌شود؛^۵ نتیجه‌ای که در فقه نیز پذیرفته شده است. هم چنین یکی از فقها و حقوق دانان معاصر با استناد به بند ۷ ماده ۱۳ قانون

۱. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، تأثیر اراده در حقوق مدنی، تهران: گنج دانش، ۱۳۷۸، ص ۲۰۰.

۲. انصاری، شیخ مرتضی، المکاسب (جلد ۲)، بیروت: مؤسسه النعمان، ۱۴۱۰ هـ.ق، ص ۱۲۵.

۳. کاتوزیان، پیشین، ص ۱۲۵.

۴. جعفری لنگرودی، پیشین، ص ۲۰۰؛ کاتوزیان، پیشین، ص ۱۲۷.

۵. کاتوزیان، پیشین.

آیین دادرسی مدنی ۱۳۱۸، شرط بنایی را قانونی می‌داند.^۱ البته برخی حقوق دانان نیز شرط تبنایی یا بنایی را از شرط ضمنی متفاوت می‌دانند، هر چند به صحت هر دو نظر دارند.^۲

از منظر فقهی، شرط انحصاری که موجب استثنا شدن منابع و عوامل مؤثر در تفسیر قرارداد و آنچه طرفین خارج از قرارداد بر آن اراده کرده‌اند، از قبیل: مذاکرات، روابط و تعهدات پیش از قرارداد می‌شود، مشروع است. شرط انحصار بر اساس معیارهای فقهی در زمره شروط صحیح است و نامشروع، نامقدور و بی‌فایده محسوب نیست. آنچه در فقه محل اختلاف است، قلمرو امکان اعمال این شرط در تفسیر شرایط قرارداد است.

بند دوم. شرط تمامیت متن قرارداد در قوانین ایران

در حقوق ایران بر اساس اصل آزادی قراردادی، توافق‌های بین طرفین نافذ است، مگر این‌که با مانع نظم عمومی و اخلاق برخورد کند. آزادی اشخاص در انشای عمل حقوقی، انتخاب نوع عقد یا ایقاع، طرف عقد، تعیین حدود آثار آن و شروط مندرج ضمن عقد، نتیجه آزادی قراردادی است.^۳ هم‌چنین با توجه به اصل رضایی بودن قراردادها و بر اساس ماده ۱۹۱ قانون مدنی، در صورتی که در شکل خاصی از توافق، رعایت تشریفات مربوط لازم باشد، امکان تراضی به تشریفات وجود دارد.^۴ در عین حال، به موجب اصل آزادی قراردادی که از جمله مبانی آن، آیه «... المؤمنون عند شروطهم...» است،^۵ اصل بر معتبر بودن تعهداتی است که انسان به اراده خود، به هر صورت که باشد، به وجود می‌آورد.^۶ بر همین اساس، تعیین محدوده این تعهد به اراده طرفین وابسته است؛ یعنی آن‌ها می‌توانند بر اساس آنچه پیش از عقد در گفت‌وگوهای خود در مورد تعیین شروط و محدوده تعهدات در موردش

۱. محقق داماد، سید مصطفی، نظریه عمومی شروط و التزامات در حقوق اسلامی (جلد ۱)، چاپ ششم، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۹۹، ص ۱۹۵.

۲. شهیدی، مهدی، شروط ضمن عقد، تهران: مجد، ۱۴۰۲، ص ۴۱.

۳. شهیدی، مهدی، آثار قراردادها و تعهدات، تهران: مجد، ۱۳۸۲، ص ۵۷.

۴. کانونیان، پیشین، ص ۸۹.

۵. کانونیان، پیشین، ص ۱۴۵.

۶. جعفری لنگرودی، ۱۳۶۹، پیشین، ص ۱۲۱.

به توافق دست یافته بودند، در انعقاد شروط قرارداد نیز حاکم سازند. بنابراین، اگر طرفین نسبت به توافق‌های قبلی خود تا قبل از انعقاد قرارداد یا حتی هم‌زمان با آن، به این تراضی دست یابند که از آن توافق‌ها و اظهارات منصرف گشته‌اند، واجد اعتبار است؛ زیرا اراده طرفین در زمان انعقاد قرارداد مکتوب نهایی، آخرین اراده آن‌هاست که آن را مبنای توافق نهایی خود قرار می‌دهند.

بر اساس عموماً قانون مدنی، عقد با ایجاب از یک طرف و قبول از طرف دیگر محقق می‌شود. بیش‌تر عقود پیش‌بینی‌شده در قانون مدنی و هم‌چنین قراردادهای موضوع ماده ۱۰ قانون مدنی، تابع تشریفات خاص نیست و کتبی یا شفاهی بودن در صحت و لزوم آن تأثیری ندارد. وقوع عقد را می‌توان با یکی از ادله اثبات دعوا از قبیل اقرار، سند، شاهد، اماره و سوگند اثبات کرد. بنابراین، کتبی بودن، شرط صحت معامله نیست، اما بر خلاف قراردادهای مدنی، اسناد و مدارک پیمان‌های اداری همگی تابع اصل کتبی بودن، ممضی به امضای طرفین بودن و نیز امضای مقام‌های صالح اداری است.^۱

وفق مواد مربوط به معاملات دولتی از جمله ماده ۳۱ آیین‌نامه معاملات دولتی، مصوب ۱۳۴۹ کمیسیون مجلسین سابق باید نکاتی در هر قرارداد رعایت شود که بر لزوم کتبی بودن آن دلالت دارد. هم‌چنین ماده ۷۹ قانون محاسبات عمومی سال ۱۳۶۶ می‌گوید: «معاملات وزارت خانه‌ها و مؤسسات دولتی اعم از خرید، فروش، اجاره، استجاره و پیمان‌کاری و اجرت‌کاری و غیره (به استثنای مواردی که مشمول مقررات استخدامی می‌شود) باید حسب مورد از طریق مناقصه و مزایده برگزار شود».

فرآیند برگزاری مناقصه که برای معاملات دسته بزرگ بر اساس ماده ۱۱ قانون برگزاری مناقصات مصوب سال ۱۳۸۳ پیش‌بینی شده، گویای این مطلب است که مناقصه باید به صورت کتبی اجرا گردد. مستفاد از مواد قانون محاسبات عمومی، آیین‌نامه اموال دولتی و دیگر مواد قانون برگزاری مناقصات، تنظیم قراردادهایی که موضوعشان، پیمان‌کاری دولتی است، باید با تشریفات مناقصه انجام پذیرد که در نهایت، انعقاد قرارداد با برنده مناقصه نیز با استناد به بند (پ) ماده ۲۱ قانون مناقصات باید به شکل کتبی باشد. بر همین اساس، دستگاه‌های اجرایی حتی در انجام معاملات جزئی و پیمان‌های شفاهی نیز موظف به تهیه اسناد کتبی‌اند. علاوه بر این، همه

۱. انصاری، ولی‌الله، کلیات حقوق قراردادهای اداری، تهران: دانش‌نگار، ۱۳۹۴، ص ۱۴۰.

دستگاه‌های اجرایی، مهندسان مشاور و پیمان‌کاران برای انعقاد قرارداد با پیمان‌کاران و مشاوران باید از قراردادهای تیبی استفاده کنند که این سازمان تهیه کرده است. این قراردادهای تیبی از تاریخ ابلاغ بخش‌نامه شماره ۱۰۲/۱۰۸۸۵۴/۸/۴۲ مورخ ۷۸/۳/۳ سازمان برنامه و بودجه با استناد به ماده ۲۳ قانون برنامه و بودجه و آیین‌نامه اجرایی‌اش تهیه شده‌اند. اگر نیاز دستگاه اجرایی با مفاد قراردادهای تیبی و پیمان و شرایط عمومی آن رفع نگردد، دستگاه اجرایی مکلف است با اعلام تغییرات مورد نظر خود به سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، منتظر تأیید آن سازمان باشد تا قرارداد مورد نظر خود را منعقد کند.

هم‌چنین برابر تصویب‌نامه شماره ۳۸۳۲ ت ۲۷۵۶ هـ مورخ ۸۱/۹/۵ هیئت وزیران، مورد دیگری از قراردادهای دولتی که باید در قالب قراردادهای فرم استاندارد منعقد شود، قراردادهای واگذاری فعالیت‌های پشتیبانی و خدماتی دستگاه‌های اجرایی است که باید با هماهنگی وزارت امور اقتصادی و دارایی صورت پذیرد. بر اساس ماده ۹ قانون نمونه پیمان‌کاری آنسیترال: «کلیه مکاتبات، دعوت‌نامه‌ها آگهی‌های مناقصه و نهایتاً قراردادهای باید به صورت فرم مکتوب در یک مجموعه تهیه و نگه‌داری شود». کشورهای که قانون آنسیترال را پذیرفته‌اند، باید به این روش اقدام کنند؛ چون این روش موجب می‌شود در صورت بروز اختلاف بین طرفین، با مراجعه به مجموعه یادشده، خود به ارزیابی آن پردازند. آنسیترال از این روش به عنوان self enforcing . self policing نام می‌برد و آن را روشی مؤثر در حل اختلاف قلمداد می‌کند.

باید توجه کرد که مکتوب بودن قراردادها موجب تشریفات بودن آن‌ها نمی‌گردد و بر همین اساس، اسناد کامپیوتری (EDI) نیز از مصادیق کتبی بودن هستند که می‌توان در مقام اثبات از آن‌ها استفاده کرد. علاوه بر قرارداد پیمان و مکاتبات هنگام قرارداد، اسنادی نیز که در تشخیص صلاحیت و رتبه‌بندی پیمان‌کاران به عنوان ادله ابراز می‌شوند، باید کتبی و مستند باشند.

یادآور می‌شود دادگاه‌های ایران هم‌چنان بر اساس قانون مدنی و احکام ادله اثبات دعوا به قراردادهای شفاهی نیز رسیدگی می‌کنند و رعایت نشدن اصل کتبی بودن قراردادهای پیمان عموماً موجب صدور قرار عدم استماع دعوا در رسیدگی نمی‌شود.^۱

۱. اعلایی‌فرد، محمدعلی، «اصول حاکم بر قراردادهای پیمان‌کاری دولتی»، مجله حقوقی عدالت آرا، ۱۳۸۴، شماره ۱، ص ۶۴.

بند سوم. شرط تمامیت متن قرارداد در پروژه‌های عمرانی و قراردادهای پیمان‌کاری دولتی

مبحث اول. مفهوم پروژه‌های عمرانی

عمران به معنای آبادانی، سازندگی و رونق است و پروژه هم به مجموعه‌ای از وظایف و کارها اطلاق می‌شود که باید در یک دوره زمانی مشخص با توجه به منابع، امکانات و محدودیت‌ها اجرا شود. با این اوصاف، پروژه عمرانی به پروژه‌ها و اقداماتی گفته می‌شود که شامل ساخت‌وساز است و حاصل آن، آبادانی و رونق باشد. این پروژه‌ها شامل طیف وسیعی از کارهای ساخت‌وساز مانند ساختمان‌سازی، سدسازی، راه‌سازی، مراکز خرید و ورزشی و نظیر آن می‌شود.

وجود پروژه‌های عمرانی از معیارهایی است که با آن می‌توان توسعه اقتصادی یک کشور را ارزیابی کرد. این پروژه‌ها در مقیاسی وسیع توسط دولت‌ها اجرا می‌شوند. دولت‌ها از بیش‌ترین میزان قدرت و ثروت در جهان برخوردارند. از این جهت، معاملات دولتی، بیش‌ترین میزان معاملات و مبادلات مالی را از لحاظ تعداد و ارزش مالی به خود اختصاص می‌دهند. هر ساله، بخش بزرگی از بودجه دولت‌ها برای اجرای طرح‌های عمرانی در بخش‌های زیربنایی مانند صنعت، حمل و نقل، راه‌سازی، کشاورزی، مسکن، بهداشت عمومی، آموزش و ارتباطات صرف می‌شود که در زمره اعمال تصدّی است.^۱

مبحث دوم. ماهیت قراردادهای دولتی

نظام حقوقی فرانسه و نیز بیش‌تر حقوق‌دانان در حقوق ایران، قراردادهایی را که برای انجام پروژه‌های عمرانی میان دولت و پیمان‌کاران منعقد می‌شود، قراردادهای اداری و گاه برحسب مورد، «قراردادهای دولتی» یا «پیمان‌های عمومی» نامیده‌اند.^۲

ماهیت قراردادهایی که دولت‌ها با اشخاص خصوصی منعقد می‌کنند، مورد اختلاف است. گروهی، قائل به وحدت ماهیت قراردادهای عمومی و خصوصی هستند. از دیدگاه اینان که سرشناس‌ترینشان،

۱. همان، ص ۵۶.

۲. امامی، محمد و کوروش استوارسنگری، «اصول حاکم بر نظم و انعقاد قراردادهای دولتی»، مجله کانون وکلا، ۱۳۷۶، دوره جدید، شماره ۱۱، صص ۱۶۶-۱۶۷.

لئون دوگی فرانسوی است، قراردادهای عمومی نیز از قواعد حقوقی مدنی و تجاری در باب معاملات و قراردادها تبعیت می‌کنند و اصول نسبی بودن قراردادها، حاکمیت اراده و شرایط اساسی صحت معاملات که بر قراردادهای خصوصی حاکم است، در قراردادهای عمومی نیز رعایت می‌شود. از سوی دیگر، قواعد آمره حقوق کار، حقوق تأمین اجتماعی و حقوق مالیاتی بر قراردادهای خصوصی نیز تحمیل می‌شود و معافیت‌های استثنایی در قراردادهای دولتی موجب تفاوت این قراردادها با قراردادهای خصوصی نمی‌شود. لزوم رعایت مقررات قانون محاسبات عمومی و آیین‌نامه معاملات دولتی در قراردادهای دولتی نیز ناشی از الزامات اداری است و رعایت نشدن آن‌ها، تنها نوعی تخلف اداری است و موجب بطلان قرارداد یا خدشه به صحت آن نیست. در رسیدگی به اختلافات ناشی از این قراردادها، اصل بر صلاحیت محاکم عمومی است؛ هرچند صلاحیت مرجع اداری نیز موجب تفاوت ماهیت قراردادهای دولتی و خصوصی نمی‌شود.

در مقابل، گروهی دیگر به استناد اصل تفکیک حقوق عمومی و خصوصی، ماهیت و انعقاد قراردادهای دولتی را تابع حقوق عمومی و متفاوت با قراردادهای خصوصی می‌دانند. از نظر اینان، هدف نهایی قراردادهای دولتی، حفظ حقوق دولت و منافع عمومی است. به همین دلیل، قواعد حاکم بر انعقاد آن‌ها نیز امری است و رعایت نشدن آن‌ها موجب بطلان می‌شود. از یک سو، قراردادهای دولتی شامل طیف وسیعی از قراردادها مانند اجاره، رهن، خرید کالا و حمل و نقل می‌شوند که تابع قواعد عام قانون مدنی و مقررات خاص آن‌ها هستند و با قراردادهای خصوصی تفاوتی ندارند. از سوی دیگر، قراردادهایی هم چون اعطای امتیاز، نمایندگی یا قراردادهای استخدامی مشمول قواعد آمره حقوق عمومی مانند قانون محاسبات عمومی هستند و قواعد خاص خود را دارند.

قراردادهای پیمان‌کاری ساخت یا مقاطعه‌کاری از کامل‌ترین قراردادهای دولتی است و به طور معمول شامل موافقت‌نامه، شرایط عمومی پیمان، شرایط اختصاصی پیمان، جدول زمان‌بندی کل، فهرست بها و تعیین مشخصات فنی کار و نقشه‌های اجرایی آن می‌شوند. در قراردادهای گروه اول (لازم‌الاجرا)، در صورت تعارض این اسناد، حل تعارض با توجه به اولویت آن‌ها صورت می‌گیرد. به این ترتیب، موافقت‌نامه بر شرایط عمومی پیمان، شرایط عمومی پیمان بر شرایط اختصاصی و شرایط اختصاصی بر مفاد اسناد تکمیلی و قراردادهای الحاقی ارجحیت دارند. البته در قراردادهای گروه‌های دوم و سوم با توجه به تفاوت میان بندهای (۱) و (۲) ماده (۷) آیین‌نامه استانداردهای

اجرایی طرح‌های عمرانی (مصوب ۳۰ تیر ۱۳۵۲ هیئت وزیران)، دست‌طرفین در تعیین ترتیب اسناد بازر است. به هر روی، به موجب بند ۱.۳ دستورالعمل نحوه تکمیل و تنظیم موافقت‌نامه، شرایط عمومی و شرایط خصوصی پیمان‌ها و مقررات مربوط به آن‌ها در تنظیم قراردادهای پیمان‌کاری گروه اول (لازم‌الاجرا)، شرایط اختصاصی نباید با شرایط عمومی پیمان و شرایط عمومی پیمان نیز نباید با موافقت‌نامه تعارض داشته باشد.^۱

مبحث سوم. شرایط عمومی پیمان

۱. دلایل تصویب شرایط عمومی پیمان

قراردادهای پیمان‌کاری به ویژه در اقتصاد کشورهای در حال توسعه به دلایل مختلف از جمله اصلاح فرآیندهای حقوقی و اقتصادی کشورها تهیه می‌شوند. از جمله این اصلاحات، یکسان‌سازی قواعد حاکم بر قراردادهای پیمان‌کاری است. از این جمله است تلاش‌های کمیسیون حقوق تجارت بین‌الملل سازمان ملل متحد (آنسیترال) از سال ۱۹۸۶ که در بیست و ششمین نشست این کمیسیون در ۲۳ جولای ۱۹۹۳ منجر به تصویب قانون نمونه درباره پیمان‌کاری و تهیه کالا مشتمل بر ۵۷ ماده شد. در این قانون و راهنمای اجرایی آن، مباحثی در خصوص نحوه برگزاری مناقصات، مزایدهات و شرایط صلاحیت پیمان‌کاران به جامعه جهانی ارائه شده است. با توجه به مبنا و هدف تهیه قانون آنسیترال و موافقت‌نامه پیمان‌کاری دولتی گات معروف به GAP، پیمان‌کاران خارجی نباید به علت ملیت و وابستگی ملی، از ورود در مناقصات، حسب ماده ۸ قانون آنسیترال منع شوند.^۲

در ایران نیز سازمان برنامه و بودجه از نظر سهولت مراجعه و به منظور ایجاد زبان مشترک فنی و اجرایی بین دستگاه‌های اجرایی و مؤسسات مشاور و پیمان‌کاران و سازندگان و دیگر عوامل اجرایی (مواد ۱ و ۴ و آیین‌نامه استانداردهای اجرایی طرح‌های عمرانی «مصوب ۳۰ تیر ۱۳۵۲ هیئت وزیران») و احیاناً برای پیش‌گیری از سوء استفاده از اموالی که در دست بخش دولتی است و صیانت از حقوق و منافع عمومی، ممانعت از تضییع اموال دولتی و تبانی در معاملات دولتی و جلوگیری از فساد

۱. اعلایی‌فرد، پیشین، ص ۵۹.

2. Arrowsmith, Sue, Public Procurement: An Appraisal of UNCITRAL Model Law as A Global Standard, International and Comparative Law Quarterly, Vol 53 Jan, 2004, pp. 1746..

اداری و در نهایت، حمایت از پیمان‌کاران و سازندگان در مقابل قدرت دولت، قراردادهای همسان دستگاه‌های اجرایی را تهیه کرده است. این قراردادهای همسان در سه گروه لازم‌الاجرا (گروه اول)، قابل تغییر برحسب شرایط خاص کار (گروه دوم) و کاملاً اختیاری و ارشادی (گروه سوم) می‌گنجند. (ماده ۷ آیین‌نامه استانداردهای اجرایی طرح‌های عمرانی «مصوب ۳۰ تیر ۱۳۵۲ هیئت وزیران») در قراردادهای همسان گروه اول، شرایط اختصاصی نباید با شرایط عمومی در تعارض قرار گیرند.

گفتیم که طرح‌های عمرانی، یکی از معیارهای ارزیابی میزان توسعه اقتصادی یک کشور هستند. دولت در مقیاس گسترده، این طرح‌ها را اجرا می‌کند. به دلیل وسعت و هزینه‌های زیاد این طرح‌ها، نبود سازوکارهای مناسب در مقررات مربوط موجب سوء استفاده در بخش دولتی می‌شود. از این رو، این امر، یکی از مهم‌ترین دلایلی است که بر اساس آن، بخش دولتی در این طرح‌ها، مکلف به رعایت شرایط عمومی شده است.

هدف سازمان برنامه و بودجه از تصویب موافقت‌نامه و شرایط عمومی پیمان که آن را در سال ۱۳۴۰ تصویب کرده و از آن زمان تا کنون بارها اصلاح شده، معرفی الگویی است که (با وجود کاستی‌های فراوان) باید در روابط میان پیمان‌کاران و کارفرمایان، مبنا قرار گیرد. شرایط عمومی پیمان با تعیین حدود مسئولیت‌ها و اختیارات پیمان‌کار، کارفرما و دیگر اشخاص دخیل در طرح عمرانی و به حداقل رساندن نقاط کور و خلأهای قرارداد و پیش‌گیری از چالش‌های احتمالی درصدد است راه بر سوء استفاده سودجویان ببندد و اتلاف زمان و بودجه در طرح‌ها به حداقل برسد. بنابراین، نادیده گرفتن موارد مندرج در نشریه شماره ۴۳۱۱ می‌تواند برای اطراف قرارداد، مشکلات متعددی ایجاد کند.^۱

در حالت ایدئال، شرایط عمومی پیمان باید ظرفیت ارائه قالب قراردادی مناسب برای اطمینان از اتمام پروژه در مهلت تعیین شده و رعایت استانداردهای لازم در آن با صرف هزینه و زمان حداقلی را داشته باشد. هم‌چنین این قالب قراردادی باید با اصول و موازین حقوقی منطبق باشد؛ به نحوی که بسترهای مورد نیاز، برابر با عرف اجتماع در امور شغلی، مسائل مالی و سازوکارهای حل چالش‌ها و تعیین فرد محق در صورت بروز اختلاف برای طرفین قرارداد فراهم گردد.

---

۱. اعلایی‌فرد، پیشین.

۲. جایگاه قانونی شرایط عمومی پیمان در حقوق ایران

سازمان برنامه و بودجه به استناد ماده ۲۳ قانون برنامه و بودجه، آیین‌نامه اجرایی آن و نظام فنی و اجرایی طرح‌های عمرانی کشور، شرایط عمومی و شرایط اختصاصی پیمان و مقررات آن‌ها را در بخش‌نامه شماره ۱۰۸۸/۲۰۱-۸۴۲/۴۵ مورخ ۱۳۷۸، در قالب نشریه شماره ۴۳۱۱ (چاپ دوم سال ۱۳۷۸ شامل ویرایش شرایط عمومی و شرایط اختصاصی پیمان) به دستگاه‌های اجرایی، مهندسان مشاور و پیمان‌کاران ابلاغ کرده است که هم‌اکنون نیز در پیمان‌های طرح‌های عمرانی دولتی ملاک عمل است.^۱ یادآوری می‌شود شرایط عمومی پیمان برای گروه اول، موضوع بند (۱) ماده ۷ آیین‌نامه استانداردهای اجرایی طرح‌های عمرانی (مصوب ۳۰ تیر ۱۳۵۲ هیئت وزیران) لازم‌الاجراست و باید در انعقاد پیمان‌های دولتی بر اساس آن‌ها اقدام کرد. چنان‌چه شرایط عمومی پیمان نشریه ۴۳۱۱، نیازهای طرفین قرارداد را پوشش ندهد، دستگاه اجرایی موظف به اعلام نیازهای خود به سازمان برنامه و بودجه است و باید مطابق نظر این سازمان برای تأمین نیاز خود در طرح مفاد قرارداد اقدام کند.^۲

مبحث چهارم. آثار درج شرط تمامیت متن قرارداد در شرایط عمومی پیمان

پیش‌تر اشاره شد که سازمان برنامه و بودجه، قراردادهای همسان برای دستگاه‌های اجرایی را تهیه کرده است. در پیمان‌های دولتی، شرط تمامیت متن قرارداد را باید در چارچوب ماده ۷ آیین‌نامه استانداردهای اجرایی طرح‌های عمرانی (مصوب ۳۰ تیر ۱۳۵۲ هیئت وزیران) تحلیل کرد.^۳ به موجب

۱. ابراهیمی، امین و محمد ابراهیمی، «بررسی و ارائه پیشنهادهای در مورد برخی از مفاد ماده‌های شرایط عمومی پیمان (نشریه ۴۳۱۱)»، نخبگان علوم و مهندسی، ۱۳۹۷، دوره ۲، شماره ۲، صص ۸۰-۹۲.
۲. همان.

۳. ماده ۷. دستورالعمل‌های موضوع این آیین‌نامه به سه گروه به شرح زیر تقسیم می‌شود:
بند ۱. گروه اول دستورالعمل‌هایی که رعایت کامل مفاد آن از طرف دستگاه‌های اجرایی و مهندسان مشاور و پیمان‌کاران و عوامل دیگر ضروری است، نظیر فرم ضمانت‌نامه‌ها، فرم پیمان‌ها، استانداردهای فنی تجزیه واحد بها و غیره.
بند ۲. گروه دوم دستورالعمل‌هایی که به طور کلی و برای موارد عادی تهیه می‌گردد و برحسب مورد، دستگاه‌های اجرایی و مهندسان مشاور و پیمان‌کاران و عوامل دیگر می‌توانند به تشخیص خود، مفاد دستورالعمل و یا ضوابط و معیارهای آن را با توجه به کار مورد نظر و در حدود قابل قبولی که در دستورالعمل تعیین شده، تغییر داده و آن را با شرایط خاص کار مورد نظر تطبیق دهند (نظیر حق الزحمه مهندسان مشاور و شرایط عمومی پیمان و مشخصات عمومی و غیره).
بند ۳. گروه سوم دستورالعمل‌هایی است که به عنوان راهنمایی و ارشاد دستگاه‌های اجرایی و مؤسسات مشاور و پیمان‌کاران و سایر عوامل تهیه می‌شود و رعایت مفاد آن در صورتی که دستگاه‌های اجرایی و مؤسسات مشاور، روش‌های

این ماده، قراردادهایی که دستگاه‌های اجرایی منعقد می‌کنند، به سه گروه دسته‌بندی می‌شوند. در ادامه، شرط تمامیت متن قرارداد در هر یک از این سه گروه را بررسی می‌کنیم.

۱. شرط تمامیت قرارداد در پیمان‌های لازم‌الاجرا (گروه اول)

به موجب بند (۱) ماده ۷ آیین‌نامه استانداردهای اجرایی دستگاه‌های اجرایی، گروه اول شامل قراردادهای موضوع دستورالعمل‌هایی است که رعایت کامل مفاد آن از طرف دستگاه‌های اجرایی و مهندسان مشاور و پیمان‌کاران و عوامل دیگر ضروری است. بنابراین، در گروه اول اساساً بدون آن‌که سازمان و برنامه بودجه رأساً ویرایشی اصلاح‌شده حاوی این شرط را تهیه و به دستگاه‌های اجرایی ابلاغ کند، امکان گنجانیدن شرط تمامیت متن قرارداد در موافقت‌نامه، شرایط عمومی و شرایط خصوصی پیمان وجود ندارد و طرفین قرارداد صرفاً می‌توانند با رعایت دیگر قوانین و مقررات جاری کشور، اطلاعات خاص هر پروژه در موافقت‌نامه و شرایط خصوصی را (که صرفاً در توضیح و تکمیل مواردی از شرایط عمومی پیمان است که تعیین تکلیف برخی از موارد در آن‌ها به شرایط خصوصی پیمان موکول شده است و هیچ‌گاه نمی‌تواند مواد شرایط عمومی پیمان را نقض کند) تکمیل کنند. یادآوری می‌شود که این اطلاعات در خصوص موافقت‌نامه صرفاً شامل تاریخ انعقاد و نام طرفین، موضوع پیمان، مبلغ پیمان، ضرب پیمان، مدت پیمان، مهلت تجهیز کارگاه، مدت دوره تضمین، دستگاه ناظر و نشانی آن، نشانی کارفرما و پیمان‌کار می‌شود. اطلاعات یادشده در شرایط خصوصی نیز شامل مواردی هم‌چون تعداد کارشناسان (ماده ۱۷. الف)؛ آخرین مهلت پیمان‌کار برای ارائه برنامه زمانی تفصیلی اجرای کار (ماده ۱۸. ب)؛ تعیین جزئیات گزارش پیشرفت کار پیمان‌کار (ماده ۱۸. ه)؛ فهرست امکانات و تسهیلات تجهیز کارگاه، از قبیل ساختمان، راه، آب، برق، مخابرات و سوخت که کارفرما در اختیار پیمان‌کار قرار می‌دهد (ماده ۲۰. الف) و مواردی از این دست است و به هر حال، امکان اضافه کردن شرط تمامیت متن قرارداد در قراردادهای گروه اول (لازم‌الاجرا) وجود ندارد.

در پیمان‌های گروه اول (لازم‌الاجرا)، با فرض گنجانده شدن شرط تمامیت متن قرارداد در شرایط عمومی پیمان، طرفین، تابع مفاد آن هستند. دو فرض برای حالت اخیر متصور است: نخست، در صورت تعارض میان متن نهایی و کتبی قرارداد با مفاد مذاکرات شفاهی یا مندرجات اسناد کتبی

بهتری داشته باشند، اجباری نیست.

مبادله شده میان طرفین پیش از امضای قرارداد نهایی و دوم، تعارض نداشتن آن‌ها.

در فرض نخست، وجود شرط تمامیت متن قرارداد به معنای بی‌اثر بودن هر گونه توافق صریح یا ضمنی قبلی به موجب مکاتبات و مذاکرات است که با مفاد کتبی و نهایی قرارداد (مندرج در اسناد قراردادی نهایی) متعارض است.

در فرض دوم، به ویژه در مواردی که قرارداد (موافقت‌نامه، شرایط عمومی و شرایط خصوصی) ساکت باشد، (مثلاً اگر برخی مشخصات مصالح در قرارداد تعیین نشده باشد)، اساساً تعارض میان دو حکم قبلی (مثلاً توافق‌های قبلی چه به شکل شفاهی و چه به شکل انواع مکاتبات و صورت‌جلسات و... قبلی) و متن نوشته، کتبی و نهایی قرارداد پیش نمی‌آید. بنابراین، چاره‌ای جز استناد به دیگر منابع (عرف، توافق‌های قبلی و...) برای پر کردن خلأ قرارداد و تعیین حقوق و تعهدات طرفین باقی نمی‌ماند. البته ممکن است یکی از آثار شرط تمامیت متن قرارداد در مقام حل تعارض میان شرط ضمنی عرفی (و نه شرط ضمنی بنایی) با مثلاً اظهارات شفاهی یا دیگر مکاتبات مبادله شده بین طرفین، بی‌اعتبار شدن این اظهارات شفاهی و مکاتبات باشد.

۲. شرط تمامیت قرارداد در پیمان‌هایی که برای موارد عادی منعقد می‌شوند (گروه دوم)

بند (۲) ماده ۷ آیین‌نامه استانداردهای اجرایی دستگاه‌های اجرایی، شامل پیمان‌های گروه دوم می‌شود که رعایت کامل مفاد دستورالعمل‌های مربوط از طرف دستگاه‌های اجرایی و مهندسان مشاور و پیمان‌کاران و عوامل دیگر ضروری نیست. قراردادهای این گروه به طور کلی و برای موارد عادی تهیه شده‌اند و برحسب مورد، دستگاه‌های اجرایی و مهندسان مشاور و پیمان‌کاران و عوامل دیگر می‌توانند به تشخیص خود، مفاد دستورالعمل یا ضوابط و معیارهای آن را با توجه به کار مورد نظر و در حدود قابل قبولی که در دستورالعمل تعیین شده است، تغییر دهند و آن را با شرایط خاص کار مورد نظر تطبیق دهند (نظیر حق‌الزحمه مهندسان مشاور و شرایط عمومی پیمان و مشخصات عمومی و غیره). بنابراین، طرفین می‌توانند با توافق یکدیگر، هر شرطی را که مغایر با حدود قابل قبول تعیین شده در دستورالعمل موصوف باشد، از جمله شرط تمامیت متن قرارداد در پیمان بگنجانند.

۳. شرط تمامیت قرارداد در پیمان‌های موضوع دستورالعمل‌های ارشادی (گروه سوم)

بند (۳) ماده ۷ آیین‌نامه استانداردهای اجرایی دستگاه‌های اجرایی شامل پیمان‌های گروه سوم

می‌شود که صرفاً شامل دستورالعمل‌هایی است که به عنوان راهنمایی و ارشاد دستگاه‌های اجرایی و مؤسسات مشاور و پیمان‌کاران و دیگر عوامل تهیه می‌شود و رعایت مفاد آن در صورتی که دستگاه‌های اجرایی و مؤسسات مشاور، روش‌های بهتری داشته باشند، اجباری نیست. بنابراین، طرفین بیش‌ترین آزادی عمل را در استفاده از اسناد موضوع این دستورالعمل‌ها یعنی موافقت‌نامه، شرایط عمومی و شرایط خصوصی پیمان دارند؛ چون نه تنها هیچ الزامی در به‌کارگیری بدون کم و کاست اصل این اسناد ندارند (چنان‌که در گروه اول چنین است)، بلکه حتی به «حدود قابل قبولی که در دستورالعمل» مربوط آمده است (چنان‌که در گروه دوم چنین است)، محدود نیستند.

نتیجه‌گیری

شرط تمامیت متن قرارداد، شرطی نیست که خود، حاوی حق یا تعهد مستقیم راجع به اجرای موضوع پیمان باشد (مثلاً تکلیف پیمان‌کار به انجام کار. ساخت ساختمان یا جاده و نظیر آن. یا حق پیمان‌کار به دریافت مبالغ صورت‌وضعیت‌ها یا تکلیف کارفرما به پرداخت مطالبات پیمان‌کار یا تکلیف پیمان‌کار به صدور و تمدید ضمانت‌نامه بانکی و...)، بلکه یک «فراشرط» یعنی شرط تنظیم‌کننده شروط دیگر است. به دیگر سخن، شرط تمامیت متن قرارداد به مثابه یک فراشرط، راجع به آن است که اساساً قرارداد حاوی کدام شروط است (شروط کتبی و نهایی یا شروط شفاهی یا قبلی و...) و کارکرد آن حل تعارض میان شروط پیش‌گفته به سود شروط کتبی و مندرج در متن نهایی قرارداد است.

صرف نظر از این موضوع، الزامات و اقتضائات گنجانیدن شرط تمامیت متن قرارداد در کدام یک از سه گروه قراردادهای نوع اول (لازم‌الاجرا)، نوع دوم (برای موارد عادی) و نوع سوم (ارشادی) با یکدیگر تفاوت دارد. در گروه اول، گنجانیدن شرط تمامیت متن قرارداد به کلی خارج از اراده طرفین است و کاملاً در اختیار نهاد تنظیم‌گر قراردادهای پیمان‌کاری دولتی یعنی سازمان برنامه و بودجه است. در این صورت، ضروری است سازمان یادشده، ویرایش جدیدی که حاوی شرط تمامیت قرارداد باشد، تهیه، تصویب و به دستگاه‌های اجرایی ابلاغ کند.

در گروه دوم، گنجانیدن شرط تمامیت متن قرارداد در اسناد نهایی پیمان با مانع خاصی مواجه نیست، مگر آن‌که این شرط از «حدود قابل قبولی که در دستورالعمل» مربوطه تعیین شده است،

خارج شده باشد. چون شرط تمامیت متن قرارداد، یک فراشرط است و متعرض حقوق و تعهدات مستقیم طرفین نمی‌شود، بلکه صرفاً درصدد تنظیم شروط حاکم بر قرارداد و رفع تعارض میان شروط قدیم و جدید، شروط ضمنی بنایی و شروط ضمنی عرفی و شروط ناشی از مذاکرات شفاهی و مکاتبات است، به نظر نمی‌رسد با «حدود قابل قبولی که در دستورالعمل»ها آمده است، تعارضی داشته باشد. با وجود این، گنجاندن آن، بسته به مورد و منوط به بررسی این دستورالعمل‌ها و احراز عدم تعرض به «حدود قابل قبول در دستورالعمل»های موصوف است.

در گروه سوم نیز که طرفین بیش‌ترین آزادی عمل را دارند و اساساً اختیار کامل در به‌کارگیری (یا به کار نگرفتن) موافقت‌نامه، شرایط عمومی و شرایط خصوصی پیمان دارند، به طریق اولی، حق خواهند داشتند بدون هیچ‌گونه مانع و محدودیتی، شرط تمامیت متن قرارداد را در پیمان خود بگنجانند. سخن آخر این است که به دلیل ماهیت متفاوت شرط تمامیت متن قرارداد که یک فراشرط است، با شروط معمول و متعارف قراردادی که به طور مستقیم راجع به حقوق یا تعهدات طرفین قرارداد در اجرای کارهاست، امکان تعارض میان شرط تمامیت متن قرارداد با شروط عادی به شرح پیش‌گفته وجود ندارد.

فهرست منابع

۱. فارسی

الف) کتاب

۱. انصاری، ولی‌الله، کلیات حقوق قراردادهای اداری، تهران: دانش‌نگار، ۱۳۹۴.
۲. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، حقوق تعهدات، تهران: گنج دانش، ۱۳۶۹.
۳. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، تأثیر اراده در حقوق مدنی، تهران: گنج دانش، ۱۳۷۸.
۴. حبیبی، محمود، تفسیر قراردادهای تجاری بین‌المللی، چاپ دوم، تهران: میزان، ۱۳۹۲.
۵. شهیدی، مهدی، آثار قراردادها و تعهدات، تهران: مجد، ۱۳۸۲.
۶. شهیدی، مهدی، شروط ضمن عقد، تهران: مجد، ۱۴۰۲.
۷. کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادهای (جلد ۳)، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳.
۸. محقق داماد، سید مصطفی، نظریه عمومی شروط و التزامات در حقوق اسلامی (جلد ۱)، چاپ ششم، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۹۹.
۹. محقق داماد، سیدمصطفی و همکاران، حقوق قراردادها در فقه امامیه (جلد ۱)، تهران، سمت، ۱۳۹۱.

ب) مقاله

۱. ابراهیمی، امین و محمد ابراهیمی، «بررسی و ارائه پیشنهاداتی در مورد برخی از مفاد ماده‌های شرایط عمومی پیمان (نشریه ۴۳۱۱)»، نخبگان علوم و مهندسی، ۱۳۹۷، دوره ۲، شماره ۲.
۲. اعلائی‌فرد، محمدعلی، «اصول حاکم بر قراردادهای پیمان‌کاری دولتی»، مجله حقوقی عدالت آرا، ۱۳۸۴، شماره ۱.
۳. امامی، محمد و کوروش استوارسنگری، «اصول حاکم بر نظم و انعقاد قراردادهای دولتی»، مجله کانون وکلا، ۱۳۷۶، دوره جدید، شماره ۱۱.
۴. ایزانلو، محسن و مینا چراغی، «شرط ادغام و اعتبار آن در فقه و حقوق ایران»، نشریه حقوق ملل، ۱۳۹۹، شماره ۳۸.

ج) پایان نامه

۱. امیران بخشایشی، عیسی، «نظریه شرط ضمنی در حقوق ایران و انگلستان»، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی، مجتمع آموزش عالی قم، دانشگاه تهران، ۱۳۸۲.
۲. هرمزی، خیرالله، «اراده ظاهری و اراده باطنی و نقش آن در تفسیر قرارداد»، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی، دانشگاه تهران، ۱۳۷۶.

۲. عربی

۱. اصفهانی، محمدحسین، حاشیه المکاسب (جلد ۵)، بی تا: بی نا، ۱۳۹۶ ه.ق.
۲. انصاری، شیخ مرتضی، المکاسب (جلد ۲)، بیروت: مؤسسة النعمان، ۱۴۱۰ ه.ق.
۳. طباطبایی یزدی، سیدمحمدکاظم، شرح مکاسب (جلد ۲)، قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، ۱۳۷۷.

3. Latin Source

1. Arrowsmith, Sue, **Public Procurement: An Appraisal of UNCITRAL Model Law as A Global Standard, International and Comparative Law Quarterly**, Vol 53 Jan, 2004, pp. 17-46.
2. DiMatteo, Larry A., Andre Janssen, Ulrich Magnus, Reiner Schulze, **International Sales Law: A Handbook**, London: Zed Books, 2021.
3. Eisenberg, Melvin, **A foundational principles of contract law**, oxford: university press, 2018.
4. Principles of international commercial contract, Rome: unidroit press, 1994.

The Entirety of Contract Clause in Construction Projects and government Contracts with an Emphasis on General Terms of Contract

Rasool Soleimany¹

Mahmoud Habibi²

Ali Zare³

Abstract

According to an entirety of contract clause, the contract includes all the agreements between the parties and they cannot invoke implied terms and former agreements which are in contradiction with the contractual terms, with the exception of the points on which the parties are silent. Therefore, the function and use of the entire contract clause, as a 'covering clause', is to remove the contradictions among the written final terms in a contract text.

To answer the question 'what are the relationships between the entire contract clause and the contract general terms including agreement, general terms and private terms?', the present research studied the relationships between the entire contract clause and instructions in the execution standards regulation for civil projects approved by the board of ministers in July 21, 1972, which controls the identical contracts including agreement, general terms and private terms and, their classification into three categories of irrevocable (category 1), common (category 2) and guidance (category 3). While, using the abovementioned clause in any contract coming under the instructions of any of these categories has its own particular instruments and requirements, stating it in the contacts of category 1 is exclusively in the discretion of Program and Budget Organization; but, in category 2, the parties have discretions just limited to the related instructions; and, in category 3, the parties may include the clause in their contract without any restrictions.

Keywords: the entire contract clause, civil projects, government contracts, contract general terms

---

1. Ph.D student of Private Law, Faculty of Law, Theology and Political Science, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, soleimanyrasool@gmail.com

2. Assistant professor of Department Private Law, Faculty of Humanities, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. (Corresponding Author), Dr.habibi99@yahoo.com

3. Assistant professor of Department Private Law, Faculty of Law, Theology and Political Science, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, dr.alizare@gmail.com